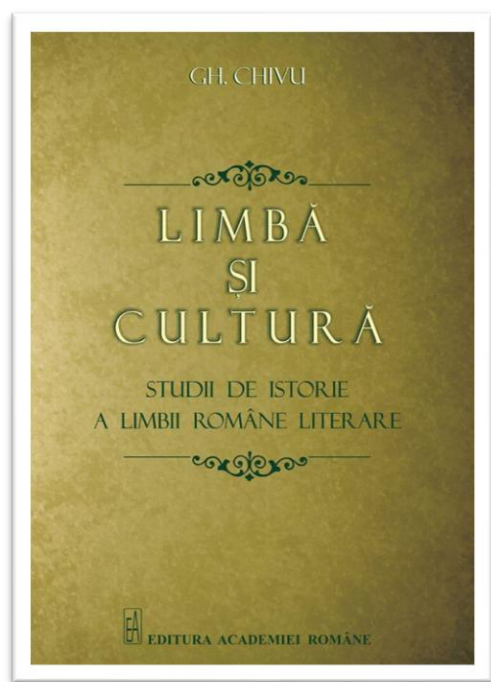

Gh. CHIVU, *Limba și cultură. Studii de istorie a limbii române literare*, Editura Academiei Române, București, 2019, 334 p.

Apariția în 2019, la Editura Academiei Române, a cărții semnate de Gh. Chivu, *Limba și cultură. Studii de istorie a limbii române literare*, oferă cititorului - fie specialist în istoria românei literare, fie student filolog - posibilitatea de a intra în contact cu o serie de studii publicate de autor, între anii 1973 și 2018, în reviste, volume colective omagiale sau în cadrul *Conferințelor Academiei Române* despre „Limba română și relațiile ei cu istoria și cultura românilor”. Antologia grupează studii (în număr de 29) consacrate din „perspectivă larg culturală, unor aspecte dintre cele

mai diverse ale limbii române literare, înțeleasă ca proces” (p. 5). În *Cuvânt introductiv*, cercetătorul precizează, de la prima frază, că

„Limba literară, varianta îngrijită și normată a limbii naționale, este o categorie istorică, ale cărei caracteristici se constituie în timp și evoluează permanent printr-o complexă relație cu evoluția culturii” (p.5),

fapt care justifică titlul ales pentru carte. Diversele chestiuni abordate în articole sunt grupate în patru secțiuni intitulate: „Scrișul religios”, „Probleme de vocabular”, „Aspecte ale normei literare” și „Limba literară și stil”.

Prima secțiune, *Scrișul religios* (p. 9-60), cuprinde cinci studii care cercetează o „componentă definitorie a culturii vechi românești devenită, în epoca modernă, varianta conservatoare a românei literare actuale” (p.5) și caracterizează etapele dezvoltării vechiului scris bisericesc: „secolul al XVI-lea, *primul* din istoria scrisului religios românesc și implicit *din istoria scrisului în limba română*” este secolul

„de coexistență a scrisului în limba română, încă timid ilustrat, cu scrisul în limbile sacre, traducătorii [reușind] să învingă destul de repede atât dificultățile create de caracterul incipient al utilizării românei ca limbă de cultură, cât și prestigiul formei surselor străine (majoritar slavone, dar adesea și latinești sau maghiare).” (p.33);

secolul al XVII-lea,

„marcat, în limitele sale cronologice, de încetarea activității tipografiei coresiene, respectiv de tipărirea la București a primei *Bibliei* românești, a fost *secolul impunerii limbii române ca limbă de cult și, implicit, ca limbă de cultură.*” (p.34);

secolul al XVIII-lea - „*secolul primei unificări a limbii române literare în cartea destinată slujbei*” (p.35) când

„s-au creat premisele pentru noua încercare, generalizată în toate planurile vieții noastre culturale (deopotrivă religioase și laice, în cartea tipărită și în cea difuzată prin copie manuscrisă), de unificare a limbii noastre literare [...]. Baza acestei noi încercări a constituit-o acum însăși cartea bisericească, diversă și intens difuzată în tot spațiul românesc, susținută de tipografii puternice și influente, aflată în slujba și sub conducerea aproape exclusivă a Bisericii, carte bisericească în care [...] o aceeași «dialetă», deci un set de norme literare fundamentale, peste tot și de către toți tipografii vremii respectate.” (p.35)

„Au fost secole în care s-a încercat, în folosul promovării credinței și al apropierii tuturor credincioșilor, păstrarea echilibrului între exprimarea elevată [...] și comunicarea uzuală.” (p.36)

În aceeași secțiune mai sunt abordate și alte probleme: cercetarea relației dintre alfabetele utilizate în scrierea vechilor texte religioase și apartenența credincioșilor la spațiul religios răsăritean sau la cel apusean; transmiterea modelelor oferite de textul bisericesc, „prin inventarul de expresii figurate furnizat”, în genuri literare diverse; raportul dintre tradiție și inovație în limbajul bisericesc actual, urmărit la nivelul ortografiei, morfologiei, sintaxei propoziției și al frazei, în vocabular, și la nivel stilistic, ceea ce duce la formularea concluziei că

„Departate de a fi un simplu «stil» al românei literare actuale (prin definiție «laică»), limbajul bisericesc reprezintă, în această perspectivă, o variantă funcțională paralelă și echivalentă cu ceea ce am putea numi «limbajul laic».” (p.18)

Secțiunea a doua, *Probleme de vocabular* (p.61-142), cuprinde zece articole dedicate lexicului românei literare din secolele al XVI-lea și al XIX-

lea, cercetarea fiind orientată constant spre istoria neologismelor românești și, în special, spre

„împrumuturile latino-romanice, prezente în număr surprinzător de mare în unele texte vechi românești, [fapt ce] indică [...] o apropiere timpurie a culturii noastre de cultura occidentală. Datorate inițial instrucției unora dintre autori sau traducători, respectiv sursei sau modelului unora dintre texte, neologismele cu etimon latinesc sau romanice au devenit treptat elemente ale unui autentic vocabular neologic de cultură general.” (p.87)

Considerațiile cercetătorului sunt formulate în urma consultării dicționarelor și a glosarelor românești alcătuite în epoci diferite: lexiconul român-latin de la mijlocul secolului al XVII-lea, *Dictionarium Valachico-Latinum*, cunoscut ca *Anonymus Caransebesiensis*, lexiconul latin-român *Dictiones Latinae cum Valachica interpretatione* alcătuit, în ultimul deceniu al veacului al XVII-lea de Teodor Corbea, *Lexicon compendiarum Latino-Valachicum* din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, destinat misionarilor iezuiți, glosarul de neologisme alcătuit de Gh. Asachi la 1833 ca anexă la *Istoria Imperiului rus, Dicționarul limbei române* alcătuit de A.T. Laurian și I.C. Massim (1871-1877) și alte glosare prezente la finele unor scrieri beletristice din secolul al XIX-lea. (e.g. „Înnoirea lexicului literar la începutul secolului al XIX-lea. Considerații asupra unui glosar de neologisme alcătuit de Gh. Asachi”, p. 129-134; „Neologisme latino-romanice în Glosarul primului dicționar academic românesc”, p. 135-140). Pe lângă studiile amintite, consacrate dicționarelor, în atenția cercetătorului a stat influența latino-romanice („Influența italiană în limba română veche”, p. 61-72; „Neologisme de origine franceză într-un text beletristic tipărit în 1794”, p. 109-120) sau constituirea terminologiilor de specialitate („Lexicul neologic din limba română veche. Între vocabularul de cultură generală și terminologiile de specialitate”, p. 80-87; „Terminologie lingvistică într-un lexicon de la sfârșitul veacului al XVII-lea”, p. 88-93; „Nume de zei și zeițe în cultura românească veche”, p. 100-108; „A existat o terminologie politică în limba română la cumpăna veacurilor al XVIII-lea – al XIX-lea?”, p. 121-128).

A treia secțiune, *Aspecte ale normei literare* (p. 143-208), cuprinde nouă studii dedicate variației diacronice a normei literare între secolul al XVI-lea și al XIX-lea. Lectura articolelor oferă imaginea constituirii treptate a normei unice supradialectale, prin renunțarea la particularitățile variantelor regionale ale românei literare vechi în încercarea de instituire a unei norme unice supradialectale, încă din secolul al XVI-lea (e.g. „Normă și

grai în Codex Sturdzanus", p. 143-147; „Schimbarea normei și semnificația unei revizii mecanice: *său* vs *lui* în ultima Psaltire coresiană", p. 148-154). Spre sfârșitul secolului al XVII-lea, producerea unui „reviriment fără precedent al activității de traducere, de copiere și de imprimare a scrierilor religioase pune în evidență nivelul atins de româna literară, rezultat al muncii unor intelectuali de excepție, aparținând tuturor provinciilor românești" (e.g. „Antim Ivireanul și unificarea limbii române literare vechi", p. 155-162). La sfârșitul veacului al XVIII-lea, „în epoca modernă a culturii românești, începută [...] sub certe influențe iluministe (apusene dincolo de munți, dar preponderent neogrecești în Principate)" (p.196), perspectiva normativă este adusă, în mod explicit, în scrisul românesc, de latinistii transilvăneni care, prin lucrări reprezentative pentru ortografie, gramatică și vocabular, pun „în mod programatic în atenția oamenilor de cultură modelul latinesc, dublat și susținut permanent de modelul romanic." (p.196) La începutul veacului al XIX-lea exista deja un vocabular neologic de cultură generală, cu împrumuturi latinești și romanice care „dublează, apoi marginalizează și adesea substituie împrumuturile literare precedente, slavone sau neogrecești." (p.197)

Studiul „Modernizarea latino-romanică a lexicului românesc. Modelul intern" (p.196-200) se ocupă de o

„componentă internă a procesului de relatinizare și reromanizare a vocabularului românesc literar, adică de fondul lexical de tip neologic creat prin derivare din rădăcini moștenite", [...] „încadrat adesea, fără argumente suficiente, în diverse tipuri de calc lingvistic." (p.197)

Preocupat de procesul de creare a limbii române literare moderne, cercetătorul operează în studiile sale cu o serie de dihotomii – norme specifice variantelor literare dialectale/norme unice supradialectale, normare implicită/normare explicită, normă reală/normă ideală - insistând pe trăsături ale normei din veacul al XIX-lea (e.g. „Escu 'sunt' în texte literare din secolul al XIX-lea" p. 183-188; „Normă literară – normă ideală în lexicul românesc literar la mijlocul secolului al XIX-lea. Primul dicționar academic românesc" p. 201-210).

Ultimul studiu menționat, *Aspecte ale normei literare*, cel care încheie secțiunea a treia a volumului ridică o serie de întrebări despre norma literară din secolul al XX-lea și din momentul actual (cu referire specială la vocabular), care își așteaptă răspunsul:

„Secolul al XX-lea a adus, de altfel, schimbarea atitudinii față de norma literară și față de modul de stabilire a acesteia în planul vocabularului. Și a consemnat înlocuirea latinismelor șocante cu franțuzismele, o vreme la fel de exagerat utilizate, iar mai recent cu anglicismele, adesea rebarbative.

Era latinismul grefat pe fondul latinesc original al lexicului românesc o soluție pentru crearea unei exprimări românești elevate? A fost utilă abandonarea normelor ideale, nu doar în domeniul vocabularului, în fața funcționării libere a limbii? A avut deci efect pozitiv și de durată prevalența normei reale în raport cu norma ideală? Nu este oare necesară intervenția instanțelor normative în procesul de evoluție a limbii, prin instituirea și apărarea unor norme?

Starea actuală a limbii române, inclusiv în unele variante așa-numite literare, cum este, spre exemplu, limba utilizată în mass-media, oferă în sine un răspuns.” (p.208)

Ultima secțiune, *Limbă literară și stil* (p. 211–298) - cinci articole, cuprinde un amplu studiu de stilistică istorică, „Stilul celor mai vechi texte științifice românești” (p. 211-263), preocupare constantă a autorului, care, raportându-se permanent la rezultatele muncii cercetătorilor care l-au precedat și au urmărit existența unui „instrument de exprimare specific diverselor domenii ale științei” (p.212) până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, adoptă propriul punct de vedere și își propune prin cercetarea sa

„să obțină o perspectivă unitară asupra stilului textelor științifice românești alcătuite în limba română înaintea anului 1780, [îndreptându-și] atenția asupra fiecăruia din compartimentele limbii, încercând [să obțină], pe de o parte, elemente specifice pentru fiecare grup de lucrări avut în vedere (lingvistice, matematice, medicale, geografice sau filosofice) și, pe de altă parte, caracteristicile comune tuturor textelor cercetate.” (p. 213)

În concluziile studiului, se arată că stilul textelor științifice din epoca 1640-1780 se diferențiază, în ansamblu, de stilul operelor beletristice sau al scrierilor juridico-administrative ale perioadei, formulându-se afirmația „că în jurul anului 1750, stilul științific se constituise deja ca variantă funcțională a limbii române literare.” (p.262)

Celelalte patru articole ale secțiunii sunt dedicate unor probleme specifice de limbă literară, reperate: în operele lui Dosoftei – *Psaltirea în versuri*, „piatră de hotar în evoluția limbii artistice”, cercetată pentru „abaterile de la normele limbii române ilustrate de rimele *Psaltirii în versuri* [...] impuse de necesități prozodice” (p.271); în cele trei scrieri românești (*Divanul*, *Istoria ieroglică* și *Hronicul*) ale lui Dimitrie Cantemir, cu „încercările deliberate, programatice, de înnoire a expresiei literare” (p.274),

dar rămase în manuscris, descoperite târziu și, de aceea „o operă științifică și beletristică remarcabilă nu a avut practic, contrar opiniilor formulate de unii comentatori, nicio influență asupra dezvoltării scrisului vechi românesc” (p.278); în poezia lui Mihai Eminescu unde „Arhaismului folosit pentru crearea «culorii de epocă» sau pentru «atmosferizare», cum spunea Eminescu, i se alătură forme vechi cerute de ritm sau rimă, iar faptului dispărut din româna actuală îi stă alături, îndeosebi în poeziile de inspirație folclorică, un bogat fond arhaic conservat regional” (p.289) (e.g. „Poezia lui Mihai Eminescu și limba română veche” (p.287-298), pe care Gheorghe Chivu își propune să le reinterpreteze „din perspectiva funcției lor artistice și a evoluției limbajului eminescian.”(p.289)

Deși volumul – culegere de articole, are un conținut eterogen, utilizarea lui ca instrument de lucru este asigurată de prezența unui „Indice de autori” (p. 299-304) și a unui „Indice de cuvinte” (p. 305-331), iar bogata bibliografie care însoțește fiecare studiu ilustrează domeniile de cercetare de care autorul este atașat, rezultatul muncii sale contribuind la „înțelegerea adecvată a procesului de constituire și de evoluție a limbii noastre de cultură” (p. 6) ca parte importantă a culturii românești în general.

Un aspect extrem de important al antologiei îl constituie sugestiile autorului pentru cercetări viitoare *asupra anumitor aspecte ale românei literare*. Spicuim, în ordinea includerii articolelor, câteva idei: rolul Evangheliarului în îmbogățirea paremiologiei românești, culte sau populare (p. 43); cercetarea în detaliu a scrierilor beletristice vechi românești pentru

„constituirea unui corpus de tropi specifici vechiului scris religios, absolut necesar pentru a înțelege evoluția limbajului figurativ utilizat până în secolul al XIX-lea în scrierile literare românești și pentru a evalua corect așa-numita valoare catacretică a tropilor puși în circulație de scrisul nostru bisericesc, mai vechi sau mai nou”(p.58);

cercetarea vocabularului scrierilor sau textelor atribuite lui Paul Iorgovici pentru a explica

„eventuala schimbare de concepție a învățatului între 1794, când (promova în mod evident neologismul, chiar dacă ar fi putut utiliza în locul acestuia un calc sau un derivat de la un cuvânt moștenit din latină) și 1799 (când învățatul bănățean recomanda calcul [...] în *Observații de limbă rumânească*), precum și verificarea justetei încadrării unor cuvinte [...] anterior ilustrate în seria neologismelor de origine franceză.” (p. 120) ș.a.

Volumul se remarcă și prin avansarea unor ipoteze care au stârnit și stârnesc încă „discuții în contradictoriu între specialiștii în domeniu”, precum

„existența, în limba literară actuală, a două variante literare, una laică, iar cealaltă, specifică Bisericii, rămasă individualizatoare pentru domeniul religios și continuând, prin norme distinctive, româna literară veche, respectiv constituirea unei variante stilistice distincte pentru scrisul științific chiar din secolul al XVIII-lea”(p.6)

sau

„problema apariției unor norme ideale, manifestate prin acceptarea modelului impus de cartea tipărită, în cadrul scrisului românesc vechi, sau prin raportarea la modelul latinesc și la unele forme «clasice» care îl ilustrează, în epoca latinismului ardelenesc sau a celui academic”(p.6),

probleme care își așteaptă validarea din partea specialiștilor.

Valoarea acestei antologii se descoperă cititorului căruia, la finalul lecturii, i se conturează universul de cercetare minuțioasă a limbii române de cultură din diferite epoci istorice, i se stimulează interesul pentru limba și cultura românească veche, a cărei cunoaștere înseamnă respect și responsabilitate pentru limba pe care a moștenit-o.

Doina Marta BEJAN
Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați